

Ланських О. Б.

ПОНЯТТЯ «МОВИ» У СУЧАСНОМУ ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті проаналізовано основні підходи щодо визначення мови західними та вітчизняними фахівцями; автор підкреслює, що мова є специфічним та універсальним засобом об'єктивації змісту як індивідуальної свідомості, так і культурної традиції, забезпечуючи можливість її інтерсуб'єктивності процесуального розгортання в просторово-часових формах і осмислення рефлексії. Мова володіє такими інтерпретаційними можливостями, які дозволяють описати природу та проникнути у сутність предмета, що досліджується чи споглядається, передати отримане знання іншій людині; завдяки мові відбувається становлення свідомості людини, її особистісне та громадянське становлення.; підкреслюється особливий статус державної (української) мови та регіональних мов держави.

Ключові слова: людина, освіта, культура, мова.

Мовне питання займає одне з провідних місць у сучасному філософсько-педагогічному дискурсі, оскільки саме через мову акумулюється можливість свідомості людини як її генетична ознака. Мова – це унікальна характеристика людини та людського суспільства. Вона накопичує досвід поколінь, оскільки є засобом соціалізації та інструментом утворення та регулювання суспільних, міжетнічних і міжнаціональних відносин. Мова відображує особливості культури суспільства, яка змінюється від покоління до покоління разом з її носіями, трансформується через систему соціокультурних, ідеологічних, політичних, економічних уявлень, норм і цінностей, що закріплюють досвід соціального існування людини. Мова потужно впливає на перебіг соціально-політичних процесів і має значний регулятивний потенціал. Поряд з економічними та політичними чинниками мова є важливим чинником цілісності нації і нормального функціонування держави. Консолідуючи суспільство, спільна мова стимулює розвиток стійких політичних, економічних, культурних зв'язків на рівні світової спільноти [7, 135].

Недарма мова є об'єктом дослідження багатьох наук, не тільки суто лінгвістичних, а й природничих, соціально-гуманітарних, інформаційних, як феномен свідомості виходить на перший план у сучасних філософських концепціях. З позиції різних наук та філософсько-історичних умов мова розглядається по-різному. Наприклад, В.М. Махінов визначає, що водночас мова – знакова система; мова – генетичний код нації; мова – найважливіший засіб

спілкування людей; мова – засіб формування та існування думки; мова – засіб соціалізації людини; мова існує в мовленні [9, 13]. І це далеко не вичерпаний перелік.

Тему мови з давніх-давен порушують у філософії. До неї зверталися Платон, Аристотель, схоласти, Бекон, Гоббс, Локк, Берклі, Юм, Міль, Фреге, Рассел, Вітгенштейн, Карнап, Остін, Серль, Грайс, Куайн, Дамміт, Касіреп, Гайдеггер, Гадамер, Лосєв, Шпет, Флоренський, Попович та ін. Ще грецькі філософи визначали людину як живу істоту, що має логос – розум, мову і мовлення. Швейцарський лінгвіст Фердинанд де Соссюр (1857-1913) виділив два модули існування явищ мови: власне мову – потенційну систему об'єктивно існуючих, соціально закріплених знаків, які співвідносять поняттєвий зміст і типове звучання, а також систему правил їх сполучуваності й уживання, і мовлення – конкретну реалізацію одиниць і категорій мови; говоріння, яке має плин у часі й звукову, писемну або внутрішню форму вияву. Під мовленням розуміють як власне процес говоріння (писання, обдумування), так і його результат (дискурси, тексти, їхні частини тощо), які фіксуються пам'яттю або на письмі. Мова і мовлення утворюють єдиний феномен людської мови. Мовлення є реалізацією мовного коду; воно вводить мову в контекст уживання. Ці два поняття нерозривні [2].

У мові концентрується сама сутність буття людини, історичного буття народу. Це переконливо довели філософи, психологи, соціолінгвісти XIX-XX ст. Звідси постає фундаментальна цінність мови як основи самоідентифікації людини і народу. Звідси ж виникає і її провокативна роль у конфліктах самостверджень на особистісному рівні та на рівні національних спільнот [10, 35]. Однак рух філософської думки другої половини XX – початку XXI ст. засвідчив, що категорії мови і мовлення є недостатніми для розуміння сутності мови як найважливішого засобу людського спілкування. Саме тоді було виокремлено таке важливе поняття як комунікація – незмінна основа свідомості людей, пізнання, суспільного буття загалом тощо. Людина не може існувати поза комунікацією, бо її сутність значною мірою виявляється у спілкуванні з подібними собі. І в цьому аспекті людину розглядають як продукт і результат її спілкування з іншими людьми, тобто як інтерсуб'єктивне створіння. Наприкінці 80-х – на початку 90-х років зароджується, а в середині 90-х років XX ст. починає домінувати комунікативна (дискурсивна) парадигма, котра, на думку деяких філософів, репрезентує методологічний поворот від класичної парадигми філософії свідомості до посткласичної парадигми філософії комунікації. Ідеї філософії комунікації були закладені в

практичній філософії, презентованій працями К.-О. Апеля, Ю. Габермаса, Д. Бюлера, В. Кульмана, П. Ульріха, М. Ріделя та ін., і мали своїми витокami філософські концепції Ф. Ебнера, М. Гайдеггера, Ж.-П. Сартра, К. Ясперса та інших мислителів. Саме в комунікації як дискурсі, де виявляється практичний розум («здоровий глузд») людини, індивіди можуть спільно обговорювати, обґрунтовувати та інституювати різноманітні норми та цінності співжиття, досягати взаєморозуміння. Отже, мовленнєво-комунікативна діяльність є конститутивною і щодо цілераціональної діяльності, і щодо пізнання об'єктивного світу [2, 14].

Таким чином, науковий підхід до вивчення проблеми мови і нації почав формуватися з другої половини XIX ст. на основі праць засновників соціальної психології В. Вундта, Г. Штейнталя, Л. Лацаруса та їхніх концепцій, а також положень О. Потебні про етнодиференційну роль мови. Проте мовно-культурний принцип ідентифікації було сформульовано ще давньогрецькими мислителями, а в середні віки набула поширення ідея «народної мови» як основи національної ідентичності. Пізніше питання співвідношення мови і держави набуло актуальності у XVIII ст., коли засновник німецької школи романтичного націоналізму Й. Гердер ототожнив мову з національністю й проголосив німецький народ етнічною мовною спільнотою [5, 189]. Саме у мові вчені вбачали найголовнішу ознаку явища національності як об'єднання людей на ґрунті спільної мови, що досягла певної висоти розвитку і стала психічною основою для колективної розумової діяльності. У подальшому культурному розвитку національність разом з мовою перетворюється в психологічну форму особистості, яка надає їй своєрідного душевного складу. В.О. Сухомлинський подає лінгводидактичний підхід до мовної особистості – мова формує той емоційний стан, який визначає саму людину як особистість, спрямовує роботу її інтелекту [9, 14].

Мова – складна семіотична система, що розвивається, є специфічним та універсальним засобом об'єктивації змісту як індивідуальної свідомості, так і культурної традиції, забезпечуючи можливість її інтерсуб'єктивності процесуального розгортання в просторово-часових формах і осмислення рефлексії. Мова володіє такими інтерпретаційними можливостями, які дозволяють планувати мовну дію. Єство мовної дії – таке використання мови, коли в модель світу реципієнта (слухача, читача) «вводяться нові знання і модифікуються ті, що вже є». Таким чином, мова є «інструментом соціальної влади», оскільки висловитися нейтрально неможливо: всяке використання мови припускає ефект впливу. За мовним виразом

завжди стоять які-небудь інтереси, мета, чиясь точка зору. Ці інтереси визначають комунікативну мету. Останні можуть бути описані не лише в термінах конкретних мовних актів і пропозицій, а через поняття більш високого рівня, наприклад глобального наміру (глибинної стратегії) і комунікативної тактики [1, 136]. Мовній дії, в свою чергу, передуює поява чи формування мовної особистості. З точки зору філософсько-педагогічного дискурсу, мовна особистість – це особистість, охарактеризована з боку впливу належної їй мовної культури на її особистісні якості та ефективність її мовленнєвої діяльності як суб'єкта суспільних відносин [9, 15].

Більшість європейських націй пройшли шлях утвердження своєї ідентичності у XVIII або XIX ст.; українцям незрівнянно важче торувати цей шлях на початку XXI ст. у період інтеграційного форсажу, у безмежному просторі глобальних викликів та імперативів. Сьогодні ніхто не буде заперечувати, що світ у багатьох економічних аспектах організовує об'єднані процеси: створення спільних ринків, поява єдиної валюти, значна повсюдна стандартизація (від товарів до елементів побуту). Компасом до самозбереження та самоствердження має бути національна ідея, яка ґрунтується на національній мові. Мову часто розглядають як найголовніший чинник національного будівництва. Можна стверджувати, що мова, як і нація, є продуктами людської діяльності [4, 445]. Як зазначає О. Чередніченко, вони «служують підґрунтям для національних рухів, але водночас прямо залежать від результатів національного державного будівництва» [16, 6]. Об'єднання людності в окремий національний колектив належить таким чинникам, як географічний, етнокультурний, соціальний, але чи найголовніший, з-поміж них – мовний, бо саме мова здатна максимально об'єднати мовців у національну спільноту на певній території.

Мова в державі стає основним націєтворчим чинником не тому, що вона мелодійна, багата чи самодостатня, а тому що вона постійно аналізує збережену нею традицію та досвід, збагачуючись національною ідеєю, формує відчуття єдності нації. Спільна мова є одним з головних чинників, що забезпечують національне єднання і дозволяють перейти до стабільності в державі. Єдина офіційна мова допомагає іти вперед. Очевидно, враховуючи історичну долю українського народу на шляху державотворення та суспільно-політичну ситуацію в країні, варто підходити до формування державної мовної політики на сучасному етапі саме з таких засад. «Мова, і в цьому переконає наявний історичний досвід, в руках політиків є не тактичним, а стратегічним засобом, отже належить до

сфери великої політики кожний суб'єкт якої намагається одержати найбільшу вигоду», – зазначає М. Обушний, досліджуючи проблеми ідентичності нації [12, 164].

Як ретроспективно визначає у своїй праці А.М. Богущ, оволодіння людиною мовами, своєрідність кожної з них Г. Гачев називає несхожістю народів, яка тільки і складає багатокольорову мозаїку духовного життя людства. Відомий дослідник історії слова М. Бахтін зазначав, що мова розквітає тільки за умов багатомовності. Через різноманітність мов для нас відкривається багатство світу і різноманітність того, що ми пізнаємо в ньому; людське буття стає для нас ширшим, оскільки мови в чітких і дієвих рисах дають нам різні способи мислення і сприймання. Мова завжди втілює в собі своєрідність цілого народу. Фердінанд де Соссюр відкрив у людській мові два фактори, що ніколи не перестають діяти: локальне, відокремлене спрямування або, за його словами, «дух рідної дзвіниці», з одного боку, і об'єднуючу силу мовленнєвої взаємодії – з другого [3, 10-11].

Складність мовної ситуації в Україні відзначається своєю парадоксальністю та суперечністю, які полягають в тому, що мова етнічної більшості, яку Конституція України проголосила державною зі всіма наслідками, що звідси мали б випливати, в умовах українсько-російської двомовності насправді й досі залишається в статусі мови меншості сучасного українського суспільства, особливо в світлі останніх подій. Розпочатий після отримання суверенітету (1991 р.) процес українізації суспільства не перетворився на поступальний, не переріс у потужну тенденцію, так як переважна більшість російськомовних українців та громадян України інших національностей не стала лояльнішою до своєї державної мови і не заговорила правильно українською. Нині українська мова знаходиться у довго виборюваному почесному статусі мови незалежної держави, як мова національна, друга серед слов'янських за кількістю носіїв, зі сформованим літературним стандартом, кодифікованим правописом, з відповідним видавничим забезпеченням у царині україномовної освіти [13, 198].

Треба підкреслити, що між національною мовою й національною державністю існує повний взаємозв'язок, оскільки без мови неможливе цілком відповідне функціонування державних форм, тому що всі види діяльності людини так чи інакше пов'язані з її комунікативною (мовленнєвою) діяльністю, опосередковані нею. На сучасному етапі зв'язок між державою і мовою вимагає не тільки вироблення та реалізації нових механізмів мовної політики,

спрямованої на захист демократичних цінностей, а й ґрунтовного системного підходу до питання розвитку державної мови, як мови єднання та збереження унікальних рис народу, основи усвідомлення народом своєї незалежності, спосіб протидії втраті менталітету народом під тиском наддержавних інтеграційних процесів [6, 347]. Це означає необхідність підвищення значення та правового статусу державної мови як обов'язкового засобу спілкування в публічних сферах суспільного життя, державному управлінні та діловодстві, громадських органах та організаціях, на підприємствах, закладах освіти, науки і культури, у сфері зв'язку та інформатики тощо. Тому що національна мова повноцінно виконує свою державотворчу функцію лише в тому випадку, коли виступає засобом комунікації широких верств населення країни у всіх соціально важливих сферах соціального буття. Дуже важливо в цьому зв'язку подолати соціальну неповноту функціонування української мови, синхронізувати процеси соціального, мовного і культурного розвитку суспільства [8, 12].

Основою для об'єднаної потенціалу української мови як державної є: хоча і застарілий Закон «Про мови в Українській РСР», що проголосив українську мову державною; положення Конституції України, зокрема стаття 10, яка затвердила державний статус української мови; рішення Конституційного Суду від 14 грудня 1999 року про офіційне тлумачення положень цієї статті Основного Закону щодо застосування державної мови органами державної влади, місцевого самоврядування та використання її в навчальному процесі закладів освіти України. Бажаним потенціалом для розвитку та поширення української мови є повсякденне її вживання держслужбовцями і всіма українцями в побуті, транспорті, на роботі, в освіті, спорті [15, 63].

Значення «державна мова» Конституційний Суд України тлумачить таким чином: «Під державною (офіційною) мовою розуміється мова, якій державою надано правовий статус обов'язкового засобу спілкування у публічних сферах суспільного життя». Публічними сферами, в яких застосовується державна мова, охоплюються насамперед здійснення повноважень органами законодавчої, виконавчої та судової влади, іншими державними та органами місцевого самоврядування (мова роботи, актів, діловодства і документації, мова взаємовідносин цих органів тощо). Можна стверджувати, що Основний Закон держави зобов'язує використовувати українську як мову офіційну для спілкування органів державної влади під час виконання ними своїх повноважень. І це цілком закономірно, адже мова – символ влади, потужний чинник

формування суспільної свідомості. Звичайно, на практиці це не завжди виконується. Поряд з державною мовою використовується російська. Та згідно з ухвалою Конституційного Суду України, виявляється, це є допустимим при виконанні повноважень місцевими органами виконавчої влади, Автономної Республіки Крим та місцевого самоврядування. Науковці вважають, що оскільки офіційне тлумачення ст. 10 Конституції України Конституційним Судом України має вищу юридичну силу, є підстави стверджувати, що в Україні юридично закріплена і фактично переважає двомовність. Вона склалася історично після переходу України від напівколоніального статусу до незалежної держави. Україна – культурний уламок імперії з багатомільйонною російською громадою. Тому нині в Україні фактично немає таких людей, які б не розуміли українську чи російську мови. І в цьому немає нічого поганого. Така ситуація є лише підтвердженням того, що наша держава визнає життєдайність та суспільну цінність усіх національних мов та гарантує своїм громадянам мовні права. Адже вільний розвиток і рівноправність національних мов є запорукою зміцнення дружби народів! [14, 43]. За таких обставин українська мова є національною офіційною і робочою у державі, та не обов'язково громадянського суспільства чи приватної особи. Вибір мови міжособистісного спілкування громадян України є невід'ємним правом самих громадян.

Наступним прогресивним кроком у здійсненні мовної політики став прийнятий 3 липня 2012 року Верховною Радою України Закон «Про засади державної мовної політики». Якщо коротко охарактеризувати зміст та зміни, пов'язані з цим законом, то треба зазначити наступне: державною мовою залишається українська; норми української мови встановлюються у загальнообов'язкових довідкових посібниках, які затверджуються Кабміном; до регіональних мов та мов меншин відносяться 18: російську, білоруську, болгарську, вірменську, гагаузьку, їдиш, кримськотатарську, молдавську, німецьку, новогрецьку, польську, ромську, румунську, словацьку, угорську, русинську, караїмську, кримську; заходи, спрямовані на використання регіональних мов, застосовуються на тих територіях, де кількість носіїв такої мови складає більше 10 % населення; усі акти державних органів приймаються українською мовою, але офіційно публікуються також і регіональними мовами та мовами меншин; уся документація державних та місцевих органів повинна здійснюватись державною мовою; у певних регіонах (більше 10 % населення – носії мови меншин) документація місцевих державних та комунальних органів може здійснюватись мовою меншин (для цього не потрібно яких-

небудь рішень місцевої влади – мова стає регіональною автоматично за даними Всеукраїнського перепису населення); усі посадові та службові особи в зазначених регіонах зобов'язані спілкуватись з відвідувачами, які використовують регіональну мову, тією ж регіональною мовою (закон не дозволяє спілкуватись з ними українською); усі судові та слідчі документи складаються державною мовою, але слідство та судочинство може вестись регіональними мовами; навчання в освітніх закладах ведеться державною мовою; у випадку, якщо школярами, їх батьками або студентами подано достатньо заяв про необхідність навчання регіональною мовою, державні та комунальні заклади освіти мають створити окремі мовні класи або групи; копії фільмів для кінотеатрів та домашнього відео виготовляються або мовою оригінала «або із дублюванням або озвученням чи субтитруванням державною мовою або регіональними мовами або мовами меншин на замовлення дистриб'юторів і прокатників з урахуванням мовних потреб споживачів». Що ж до ЗМІ, то за запропованою Законом формулою, телерадіоорганізації можуть на власний розсуд вести мовлення будь-якими мовами без будь-яких обмежень. І хоча зараз деякі політичні кола намагаються усунути та знищити положення цього закону, але на сьогодні він є найбільш прийнятним та прогресивним для подальшого існування та розвитку української державності.

Зазначені конституційні положення, що визначають статус української мови як державної, конкретизуються в інших законодавчих актах. Зокрема, у Національній доктрині розвитку освіти серед пріоритетних напрямів державної політики визначено «розширення україномовного освітнього простору», «збереження та збагачення українських культурно-історичних традицій, виховання шанобливого ставлення до національних святинь, української мови». Стратегія мовної освіти в Україні передбачає опанування державної мови, розвиток високої мовної культури громадян, виховання толерантності у ставленні до носіїв різних мов і культур [11, 7-9]. Все це складає основу становлення особистості як людини та громадянина, формування патріотизму та гуманістичних цінностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко В. П. Мовні стратегії як чинник освітніх інновацій / В.П. Андрущенко, О.С. Скубашевська // Гілея: наук. вісн. Зб. наук. пр. – К., 2010. – № 35. – С. 136.

2. *Бацевич Ф. С.* Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень. – К. : Академія. – 2011. – С. 13.
3. *Богущ А. М.* Мовна особистість у полікультурному середовищі: теоретичний аспект // Педагогічний альманах. – 2011. – Вип. 10. – С. 10-11.
4. *Євсєєва Г. П.* Державна мова – необхідна складова національної ідеї в контексті європейського історичного досвіду // Теорія та практика державного управління: зб. наук. пр. – Харків : Вид-во ХарРІНАДУ «Магістр». – 2009. – № 1. – С. 445.
5. *Жалко Т.* Рідна мова як чинник збереження етнокультурної основи української нації // Українознавчий альманах: Зб. наук. пр. Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – 2011. – Вип. 11. – С. 189.
6. *Заболоцька Л.* Українська мова в контексті сучасної мовної ситуації в Україні (до питання про її роль в умовах глобалізації) // Українознавчий альманах. – К., Мелітополь, 2012. – Вип. 9. – С. 347.
7. *Ковальова Т. В.* Державне регулювання мовних відносин в умовах глобалізації // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 2 (11). – С. 135.
8. *Масенко Л.* Мова і суспільство: Постколоніальний вимір. – К. : Академія, 2004. – С. 12.
9. *Махінов В. М.* Теоретичні засади формування мовної особистості в історії розвитку європейського соціокультурного освітнього простору : Автореф. дис...д-ра пед. наук 13.00.01 / Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ, 2013. – С. 13.
10. *Медвідь Ф.* Державний статус української мови: політико-правові підстави / Ф. Медвідь, Я. Медвідь // Мова і культура нації: зб. наук. пр. – Львів : ЛПВС, 2001. – С. 35.
11. Національна доктрина розвитку освіти // Нормативно-правове забезпечення освіти: у 4 ч. – Х. : Основа, 2004. – Ч. 1. – С. 7-9.
12. *Обушний М. І.* Етнос і нація: проблеми ідентичності: Моногр. – К. : Укр. центр духов. культури, 1998. – С. 164.
13. *Озьмінська І. Д.* Мовна політика і практика: суперечності визначення та реалізації // Гуманітарний вісн. Запорізької держ. інжен. акад. – 2014. – № 56. – С. 198.
14. *Панфілова Т.* Етнонаціональні процеси в сучасній Україні: Навч.-методич. матер. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2010. – С. 43.
15. *Савойська С.* Об'єднувчий потенціал української мови як державної // Віче. – 2008. – № 13/14. – С. 63.
16. *Чередніченко О. І.* Багатомовність і концептуальна картина світу // Вісн. Київського ун-ту Т. Шевченка. (Іноземна філологія). – 2002. – Вип. 32. – С. 6.

Ланской О. Б. Понятие «языка» в современном философско-педагогическом дискурсе.

Анализируются основные подходы к определению языка западными и отечественными специалистами; автор подчеркивает, что язык является специфическим и универсальным средством объективации содержания как индивидуального сознания, так и культурной традиции, обеспечивая возможность ее интерсубъективности процессуального развертывания в пространственно-временных формах и осмысления рефлексии. Язык обладает такими интерпретационными возможностями, которые позволяют описать природу и проникнуть в сущность предмета, исследуется или созерцается, передать полученное знание другому человеку; благодаря языку происходит становление сознания человека, его личностное и гражданское становление; подчеркивается особый статус государственного (украинского) языка и региональных языков государства.

Ключевые слова: человек, образование, культура, язык.

Lansky O. B. Concept of «language» in modern philosophical and pedagogical discourse.

Analyzes the main approaches to the definition of native and foreign language specialists; the author emphasizes that the language is specific and universal means of objectification as the content of individual consciousness and cultural tradition, allowing it intersubjectivity procedure deployment of space-time forms of reflection and understanding. Language has the interpretive possibilities that allow you to describe the nature and penetrate the essence of the subject studied or contemplated, to transfer the knowledge gained to another person; because language is the establishment of human consciousness, his personal and civic formation; It stresses the special status of the State (Ukrainian) language and regional languages of the state.

Keywords: man, education, culture and language.